

Вплив наукових досліджень на ефективність правозастосування

*Л.І. Чулінда,
кандидат юридичних наук
(Академія адвокатури України)*

У зв'язку з прийняттям нових нормативно-правових актів України, зокрема оновленням кримінального і цивільного законодавства, що потребує детального вивчення окремих положень, їх синхронізації з чинними правовими актами, зростає значення наукових розробок, які здатні впливати на правозастосувальний процес.

У результаті аналітичного кваліфікованого опрацювання матеріалу розкривається деталізована юридична картина законодавства, практики його застосування, опрацьовуються найдоцільніші прийоми і форми юридичних дій. Це дає змогу повно і точно розглядати з юридичного погляду життєві ситуації, конфлікти, формулювати правові висновки про факти дійсності, виносити юридично відпрацьовані судові рішення. Коментарі нових нормативно-правових актів даються ученими і практиками, сприяють з'ясуванню проблемних моментів, зокрема, зазначенню норм права, що суперечать Конституції, а також виявлен-

ню зв'язку окремих норм з іншим правовим матеріалом тощо.

Від рівня розвитку аналітичної юриспруденції залежить юридична досконалість законодавства. Розроблені у результаті аналітичних досліджень узагальнення, визначення, порівняльні характеристики, класифікації сприймаються правотворцем, переносяться до законів, кодексів, інших кодифікованих актів. Результати наукових досліджень певною мірою впливають на офіційне тлумачення, отримують своє закріплення в самих нормативно-правових актах.

Українські правознавці ще у класичних правових теоріях попередньої доби (М. Гредескул, Б. Кістяківський, Ф. Тарановський) підкреслювали, що правові норми у суспільстві значною мірою залежать від наукових розробок та міркувань правознавців, засвоєння юридичного значення досягається за допомогою ґрунтовних професійних юридичних знань, володіння науково-практичними рекомендаціями. Деякі з них (М. Гредескул) включали правові доктрини в перелік джерел права. Навіть якщо наукові розробки не реалізовані в законодавстві, вони зберігають суттєве значення, оскільки відображають з різними акцентами певні елементи й тенденції, пов'язані з системою права, а це відповідно впливає на те, як “вигля-

дає” і функціонує діюче право, в яких напрямках йде його розвиток.

Слід звернути увагу на те, що однією з причин виникнення проблеми мовного вираження думки правотворця й однозначного її розуміння є те, що будь-які знаки (слова і словосполучення текстів нормативно-правових актів) – це скорочений запис їх значення. Позначена реальність, зовнішній чи духовний світ багатогранніші, ніж знаки (слова), якими їх виражають, тому слова будь-якої мови є багатозначними. Слова-синоніми завжди мають деякі нюанси, відтінки значення (тому не бажано вживати на позначення одного поняття різні слова, наприклад, підробка, підроблення, підлог, фальсифікація), слова-омоніми позначають різні поняття одним словом (передача документів – передача телевізійна) тощо, що має наслідком неоднозначне тлумачення і застосування правових норм, а також певною мірою пояснює помилки у правозастосувальному процесі. До того ж, як відмічав Г. Кельзен, будь-який юридичний документ, як би старанно його не було складено, у більшості випадків припускає більше, ніж одне тлумачення, до того ж, усі ці тлумачення є законними та логічно можливими¹.

При сприйнятті тексту нормативно-правового акта найбільше труднощів викликає підтекстова (прихована) інформація, яку адресат отримує із фактуальної інформації (вираженої словами з прямим значенням), внаслідок здатності одиниць мови породжувати асоціативні й додаткові відтінки значення, які накладаються на основне значення слова і залежать від контексту оточуючих слів, словосполучень, речень. У мові існує принцип, згідно з яким

люди намагаються виразити і передати якомога більше думок, використовуючи при цьому якомога менше мовних засобів, що зводиться до раціональної економії місця, часу й людської енергії. Підтекстова інформація є одним із ефективних засобів дії цього принципу. Правотворець теж користується цим універсальним принципом, виражаючи правовий зміст загальноживаними словами і створюючи мінімальний нормативний текст. Але через суб'єктивність сприйняття, яка залежить від розумових здібностей, рівня індивідуальної правосвідомості і моральної свідомості, індивідуального досвіду, мети з'ясування змісту правової норми тощо, а також властивостей людини привносити в раціонально-логічну чи образну модель предмета дослідження свої особисті, додаткові штрихи й акценти, в результаті чого на предмет пізнання накладається відбиток не тільки інтелекту, але й почуттів, інтуїції, всієї особистості того, хто прагне розуміння, текст нормативно-правового акта є недостатнім для отримання всієї інформації, яка в ньому міститься. З'являється те, що називають двозначністю, розпливчастістю, неточністю окремих положень, що має наслідком неоднозначне або некоректне їх розуміння і застосування. Можна припустити, що необхідність тлумачення тексту закладена з моменту його створення і передбачає існування додаткової інформації в інших носіях, наприклад, офіційне тлумачення, науково-практичні коментарі до законів, кодексів, об'рунтування роз'яснення в наукових працях тощо.

Якщо розглянути ставлення до доктринального тлумачення в різних правових системах, то у романо-гер-

манському праві доктрина займає вагоме місце, здійснюючи вплив не тільки на правозастосовувача та інтерпретатора дійсного права, але й на законодавця. До доктрини звертаються члени вищих та місцевих законодавчих органів при підготовці й обговоренні проектів законів та інших нормативних актів. Для суддів континентального права є звичайним звернення у судовому процесі до поглядів інших юристів, виражених у спеціальних трактатах, коментарях до кодексів, монографіях і статтях. Незважаючи на відмінності, що існують в різних державах і національних правових системах, які формують романо-германську правову сім'ю, доктрина як неформальне джерело відіграє в кожній з них важливу практичну роль.

В англо-саксонській правовій сім'ї, наприклад, в Англії, праці видатних юристів визнаються джерелом права, оскільки вони містять необхідні узагальнення, аналіз як писаних, так і неписаних норм англійської конституції. На "Коментарі до законів Англії" Віл'яма Блекстона, опубліковані в 1765 р., посилаються як на обов'язкове джерело².

В ісламському праві діяльність юристів значною мірою обмежується тлумаченням і роз'ясненням правових книг, які окремими школами були визнані як авторитетні джерела. Велике значення має іджм

Э я

зж з у пр м о

до об'єктивізації доктринального тлумачення в рішенні з конкретної справи.

Аналіз практики тлумачення показує, що при офіційному тлумаченні враховуються наукові розробки і всебічний аналіз правових понять провідними науковцями. Здійснюючи пошук права, суди повинні залучати до цього пошуку не тільки текст нормативно-правового акта, а й додаткові матеріали, які повинні забезпечити як верховенство Конституції, так і верховенство права⁴. Юридичні терміни, які не мають нормативного визначення (наприклад, закон, законодавство, правовий акт) піддаються аналізу із залученням наукових досліджень теоретиків права.

У практиці офіційного тлумачення це втілюється в таке мовне вираження: “зміст поняття до цього часу залишається не визначеним не тільки в нормативних актах..., а й у медичній літературі”, “поняття розкрадання державного або громадського майна у “великих розмірах” та “особливо великих розмірах” кримінальним законодавством не було визначено, але судовою практикою розкрадання визначалось...”, “у теорії кримінального права... розрізняють такі види...”, “аналогічну точку зору висловлено в надісланих на запит Конституційного Суду України експертних висновках учених...” тощо, беруться до уваги міжнародні правові акти (ратифіковані Верховною Радою України), які стосуються поняття, що досліджується, а також враховується практика Європейського суду з прав людини.

Недостатній рівень термінологічно-мовного оформлення текстів нормативно-правових актів в Україні має наслідком звернення до мовознавчих наукових установ, роз'яснення яких є під'ручтям для

юридико-лінгвістичного тлумачення. Висновки спеціалістів долучаються до справ, на них посилаються для об'рунтування результату тлумачення.

Наприклад, при з'ясуванні значення терміна “свавільно” у ч. 2 ст. 27 Конституції України “ніхто не може бути свавільно позбавлений життя”, до тлумачення залучалися лінгвістичні джерела, Міжнародний Пакт про громадянські та політичні права 1966 року (ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19 жовтня 1973 року). У результаті аналізу суб'єкт офіційного тлумачення дійшов висновку, що позбавлення людини життя державою внаслідок застосування смертної кари як виду покарання, навіть у межах положень, визначених законом, є скасуванням невід'ємного права людини на життя, “свавільним позбавленням людини її права на життя”, що не відповідає Конституції України⁵.

Суб'єкт офіційного тлумачення неодноразово звертався до аналізу таких понять, як “медична допомога”, “медична послуга”⁶. Залучення до процесу тлумачення цих понять їх визначень від провідних наукових центрів і фахівців-практиків дало змогу дійти висновку, що дані терміни хоча й широко вживаються у національному законодавстві України, певні їх визначення надаються Всесвітньою організацією здоров'я, науковцями, проте їх вживання є суперечливим і вони потребують нормативного врегулювання.

Для тлумачення п. 1 ч. 3 ст. 1 Закону України “Про патентування деяких видів підприємницької діяльності” від 23 березня 1996 р. в редакції Закону України від 10 листопада 1998 р. у зв'язку з необхідністю з'ясування взаємові-

дносин усіх частин речення між собою було застосовано юридико-лінгвістичне тлумачення, яке ґрунтувалося на висновку фахівців Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України⁷. Висновок фахівців-лінгвістів знадобився при з'ясуванні залежності слів у реченні правової норми і в інших випадках⁸.

Разом з тим чинне законодавство України не регулює питання щодо використання висновків спеціалістів у галузях науки права про наукове тлумачення нормативно-правових актів. Хоча аналіз практики тлумачення в Україні свідчить, що суб'єкти тлумачення звертаються до наукових установ, авторитетних вчених із проханням дати письмовий висновок щодо кваліфікації певного діяння або залучають до процесу з'ясування змісту норми права монографії, статті науковців.

П. 4 ч. 3 ст. 129 Конституції України гарантує при здійсненні судочинства сторонам свободу в наданні ними суду своїх доказів та у доведенні перед судом їх переконливості, хоча відсутність прямої вказівки в законодавстві на розгляд й оцінку висновків спеціалістів про наукове тлумачення закону має наслідком їх необов'язковість, вони можуть відкидатися на тій підставі, що не передбачені чинним законодавством. Проте потреба у сприянні правової науки правозастосувальній практиці існує, юристи висувують пропозиції щодо використання розробок науковців на всіх етапах правореалізації, зокрема, у правозастосуванні⁹. Така необхідність підкріплюється й наявністю правила тлумачення текстів нормативно-правових актів: якщо в нормативно-правовому акті не визначено у будь-який спосіб значення юридичних термінів, то їм надається те зна-

чення, в якому вони вживаються в юридичній науці і практиці.

Таким чином, загальноновизнаним у теорії права є звернення до юридичної практики і науки у випадках, якщо у нормативно-правових актах не визначено зміст юридичних понять, а також у випадках їх спірного розуміння. Правозастосовувач звертається до роз'яснення, яке міститься в акті тлумачення і має загальнообов'язкове значення або значення для певної галузі права.

На думку вчених, існування в законодавстві України положення про обґрунтування тлумачення закону, на підставі якого здійснюється кваліфікація діяння, призвело б до зменшення випадків неправильної кваліфікації злочину. В.О. Навроцький підкреслює, що усі відомі випадки залучення спеціалістів у галузі кримінального права до вирішення питань кваліфікації завершилися прийняттям запропонованих ними рішень, які не змінювалися ні судом першої інстанції, ні у касаційному чи наглядовому порядку¹⁰. Подібним чином питання про використання наукових досліджень можуть вирішуватися при здійсненні судочинства в цивільних, господарських, адміністративних справах. Наприклад, заслуховувати авторів наукових концепцій з висловлюваннями своїх міркувань стосовно спірних правових питань, з певними обмеженнями, оскільки думка вченого не може розглядатися як джерело доказів і зв'язувати суддів у їх рішенні. Проте суд зобов'язаний, розглядаючи висновок про наукове тлумачення закону, дати йому власну, незалежну оцінку, також може за наявності для цього підстав визнати такий висновок необґрунтованим, як це передбачено, зокрема, щодо виснов-

ку експерта відповідно до ст. 75 Кримінально-процесуального кодексу України. Таким чином, науковий підхід до тлумачення правових норм є важливим засобом зведення до мінімуму помилок у судочинстві.

Розуміння учасниками процесу наукової об'рунтованості кожного судового акта сприятиме підвищенню рівня правосуддя. Для практичних працівників це мало б наслідком бажання підвищувати свій загальноосвітній рівень, а науковці відчували б відповідальність за свої наукові рекомендації.

Актуальність залучення наукових досліджень у процесі інтерпретаційної діяльності зростає у зв'язку з адаптацією законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Важливим чинником є аналіз і узагальнення практики тлумачення міжнародних документів. Дослідження науковців допомагають долати неузгодженість, суперечливість певних юридичних понять в національній нормативно-правовій базі, а також сприяють ефективності правозастосувального процесу. Так, І. Шуміло, об'рунтовуючи свою позицію стосовно вживання в законодавстві України термінів “монопольне становище” і “домінуюче становище” як тотожних, доводить, що законодавчі акти переважної більшості європейських держав та конкурентне законодавство Європейського Союзу не надають поняттю “монопольне становище” такого змісту, як українські закони. Вони або обмежуються ширшим поняттям “домінуюче становище”, або поряд з ним вживають термін “монопольне становище”, надаючи останньому спеціального змісту¹¹.

На сучасному етапі правової реформи в Україні зростає важливість викори-

стання наукових розробок, зокрема, тлумачення оціночних понять у міжнародно-правових нормах, зокрема, у зв'язку із застосуванням Конвенції про захист прав і основних свобод людини. В. Євінтов, коментуючи рішення Європейського Союзу з прав людини з конкретних справ, доходить висновку, що конкретний зміст норм даної Конвенції, особливо тих, в яких використано оціночні поняття, виявляється лише через правотлумачувальні положення рішень Європейського Союзу¹². Такі рішення набувають значення акта неофіційного нормативного тлумачення (роз'яснення) настільки авторитетного, впливового, що держави-члени Ради Європи враховують його, беруть до уваги у своїй юридичній практиці.

В останні роки почали з'являтися 'рунтовні наукові статті, присвячені проблемам лінгвістично-термінологічного опрацювання текстів нормативно-правових актів і тлумачення окремих термінів і терміносполучень у зв'язку з обговоренням нових текстів Цивільного кодексу України, Кримінального кодексу України, Кримінально-процесуального кодексу України, інших нормативно-правових актів, які по-перше, допомагають удосконаленню мовного вираження правових норм, по-друге, сприяють врахуванню особливостей текстуального оформлення правових норм при юридико-лінгвістичному тлумаченні, що розширює і поглиблює процес накопичення досвіду тлумачення. Безумовно, цінними є науково-практичні коментарі судової, господарської практики, коментарі до Конституції, законів, кодексів України, які 'рунтуються на глибокому науковому аналізі й узагальненні практики тлумачення.

Отже, визначення в законодавстві України правового становища висновків спеціалістів щодо наукового (доктри-

нального) тлумачення нормативно-правових актів сприятиме ефективності правозастосувальної діяльності.

¹ *Kelsen H.* The Law of the United Nations. – London.: Kegan Paul, 1950. – P. 13.

² *Крылова Н.Е., Серебренникова А.В.* Уголовное право современных зарубежных стран (Англия, Франция, Германия). – М., 1997.

³ *Марченко М.Н.* Правовые системы современного мира. – М.: ИКД «Зерцало-М», 2001. – С. 204.

⁴ *Козюбра М.* Принцип верховенства права і конституційна юрисдикція // Вісник Конституційного Суду України. – 2000. – № 4. – С. 31–32

⁵ Вісник Конституційного Суду України. – 1999. – № 4. – С. 17–18.

⁶ Там же. – № 1. – С. 9–12; 2002. – № 3. – С. 21–22.

⁷ Там же. – 2000. – № 6. – С. 25.

⁸ Там же. – 2002. – № 3. – С. 28.

⁹ *Навроцький В.О.* Наступність кримінального законодавства України (порівняльний аналіз КК України 1960 р. та 2001 р.). – К.: Атіка, 2001; *Костенко О.* Наукове (доктринальне) тлумачення законів та його роль у здійсненні правосуддя // Право України. – 2000. – № 6. – С. 34–35.

¹⁰ *Навроцький В.О.* Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації. – К., 1999. – С. 113.

¹¹ *Шуміло І.* Щодо визначення поняття “монопольного (домінуючого) становища” суб’єктів господарювання // Право України. – 2000. – № 4. – С. 40–43.

¹² *Євінгов В.* Справа Лінгенса. Кримінальне засудження журналіста за дифамацію Федерального канцлера. Коментар; Справа “Мюллер проти Франції”. Розумний строк тримання під вартою під час попереднього слідства. Коментар // Практика Європейського Суду з прав людини. Коментарі. – К., 1999.

Рекомендовано кафедрою теорії та історії держави і права ААУ